

Identifying Security Threats in the Desert Regions of Isfahan Province in the Field of Population

Ali Fatemi Nasab

Assistant Professor, National Defense University, Tehran, Iran.

Email: ali.ngat@chmail.ir

Abstract

Today, population, in itself, is regarded by strategists as one of the main pillars of power and a fundamental element in the governance and identification of states. The relationship between population and national security is reciprocal and mutually reinforcing; however, demographic changes play a much more significant role in security issues. Population density and distribution, age composition and demographic structure, and ethnic proportions are concepts that link population and security. On the other hand, the presence of an active population in any region simultaneously brings security and sustainable economic prosperity to that region. Creating sufficient attractive employment opportunities that are compatible with the geographical and climatic characteristics of a region is the most critical measure for establishing and consolidating the desired population presence. The aim of this study was to identify security threats in the desert regions of Isfahan Province in the field of population, for which five cities were examined. This research is applied in terms of purpose and employs a descriptive-analytical, case-oriented contextual research method with a mixed-methods approach. The sample size corresponded to the statistical population and was determined through census sampling, including 63 managers and expert specialists in the fields of security, population, and statistics in Isfahan Province. Based on the research process, the experts were identified and selected in three stages. Subsequently, security threats were identified through three stages and reached consensus among specialists and experts. Ultimately, 29 indicators or security threats in the field of population in the desert regions of Isfahan Province were confirmed. According to the findings, the most important population-related security threats in the deserts of Isfahan Province include unemployment and lack of employment opportunities, population decline, migration, rural depopulation, and migration of the active and young population. These factors have threatened the security of desert areas in terms of population, particularly from the security perspective, which is of significant importance.

Keywords: Security, Threat, Population, Desert, Security Threats, Isfahan Province

فصلنامه مطالعات بین‌رشته‌ای دانش راهبردی

سال پانزدهم، شماره اول (پیاپی ۵۸)، بهار ۱۴۰۴، صص. ۳۳۵-۳۷۰
تاریخ دریافت: ۱۴۰۳/۰۵/۲۰ - تاریخ پذیرش: ۱۴۰۳/۰۷/۲۹

مقاله پژوهشی

شناسایی تهدیدات امنیتی مناطق کویری استان اصفهان در حوزه جمعیت

علی فاطمی نسب

استادیار دانشگاه عالی دفاع ملی، تهران، ایران

Email: ali.ngat@chmail.ir

چکیده

امروز جمعیت به خودی خود از دیدگاه راهبردنویسان، یکی از کانون‌های اصلی قدرت در حاکمیت و شناسایی دولت‌هاست. رابطه جمعیت و امنیت ملی یک رابطه دوسویه و متقابل است، اما تغییرات جمعیتی نقش بسیار مؤثرتری در مسائل امنیتی دارد. تراکم و توزیع جمعیتی، ترکیب سنی و ساختار جمعیت و نسبت قومیتی مفاهیمی هستند که رابطه بین جمعیت و امنیت را به هم گره زده است از طرفی حضور جمعیت فعال در هر منطقه‌ای، امنیت و شکوفایی اقتصادی پایدار را توأمان برای آن منطقه به ارمغان خواهد آورد. ایجاد فرصت‌های شغلی جذاب به تعداد کافی و متناسب با جغرافیا و آب‌وهوای منطقه، کلیدی‌ترین اقدام در ایجاد و تثبیت پوشش جمعیتی مورد نظر است. هدف این پژوهش شناسایی تهدیدات امنیتی مناطق کویری استان اصفهان در حوزه جمعیت بوده که پنج شهر مورد بررسی قرار گرفته است. نوع تحقیق کاربردی و روش تحقیق توصیفی-تحلیلی، موردی زمین‌های با رویکرد آمیخته است حجم نمونه منطبق بر جامعه آماری و به‌صورت تمام شمار شامل ۶۳ نفر از مدیران و کارشناسان خبره در حوزه امنیت، جمعیت و آمار استان اصفهان هستند که براساس فرایند، متخصصین طی سه مرحله شناسایی و گزینش شده‌اند و طی سه مرحله تهدیدات امنیتی شناسایی و توسط متخصصین و کارشناسان مورد اجماع قرار گرفت. نهایتاً در حوزه جمعیت ۲۹ گویه یا تهدید امنیتی در مناطق کویری استان اصفهان مورد تأیید قرار گرفت. طبق یافته‌های تحقیق مهم‌ترین تهدیدات امنیتی در حوزه جمعیت در کویر استان اصفهان عبارت‌اند از: بیکاری و عدم اشتغال، کاهش جمعیت، مهاجرت، تخلیه روستاها و مهاجرت قشر فعال و جوان که امنیت کویر را از لحاظ جمعیتی به‌خصوص از بُعد امنیتی آن که بسیار حائز اهمیت است مورد تهدید قرار داده است.

کلیدواژه‌ها: امنیت، تهدید، جمعیت، کویر، تهدیدات امنیتی، استان اصفهان

دانشگاه عالی دفاع ملی ♦ پژوهشکده مطالعات راهبردی و امنیت ملی / فصلنامه مطالعات بین‌رشته‌ای دانش راهبردی

<https://smsnds.sndu.ac.ir/> E-ISSN: 2980-8413

صحت مطالب بر عهده نویسنده مقاله است و بیاگر دیدگاه دانشگاه عالی دفاع ملی نیست.

مقدمه

جمعیت به‌عنوان یکی از مؤلفه‌های اساسی قدرت و اقتدار ارتباط عمیقی با امنیت ملی و واحدهای سیاسی دارد و امروزه کشورهای مختلف دنیا با ترسیم سیاست‌های افزایش جمعیت به دنبال افزایش و رشد مناسب جمعیت خود هستند. عوامل اجتماعی و به‌ویژه جمعیت به‌عنوان یکی از عوامل قدرت ملی، نقش مهمی در جهت نیل به امنیت ایفا می‌نماید و نقش‌آفرینی سایر عوامل را تحت تأثیر قرار می‌دهد و یکی از عوامل مهم تعیین‌کننده در همه جوامع بوده و عملکردهای متفاوتی از خود بروز می‌دهد (مینایی و زهدی، ۱۳۹۱: ۷۳)؛ به عبارت دیگر جمعیت و مسائل مربوط به آن، ازجمله مسائل و پیچیده و چندبُعدی جوامع انسانی بوده که هم تحت تأثیر عوامل اقتصادی، فرهنگی اجتماعی، سیاسی، امنیتی است و هم بر آن‌ها تأثیر می‌گذارد. (برگرفته از گزارش شورای عالی انقلاب فرهنگی، ۱۳۹۳) و بسیاری از عوامل اقتصادی، اجتماعی، فرهنگی و امنیتی که به‌مرور زمان در مسیر تحول کشورها رخ می‌دهد ازجمله مؤلفه‌های مهمی بوده که بر تغییرات جمعیتی بسیار تأثیرگذار است.

بسیاری از نواحی جغرافیایی، توانایی مناسبی برای حیات انسانی دارند. نواحی طبیعی با وضعیت بد سکونت نیز وجود دارند که زندگی انسان‌ها در آنجا با تنگناهای زیادی روبه‌رو است. نواحی خشک، نیمه‌خشک و کویری جزو این نواحی هستند (شفقی، ۱۳۹۳: ۹). از سوی دیگر، استقرار امنیت در نواحی با ضریب جمعیتی کم، همچون نواحی کویری، مشکل‌تر از نواحی دارای جمعیت انبوه است؛ چراکه وجود جمعیت و حرکت در مسیر بهبود زندگی آن‌ها، در ارتقای امنیت، تأثیر بسیار زیادی دارد (افتخاری و همکاران، ۱۳۸۳: ۳۱). نواحی خالی از سکنه، به سبب نبود استقرار جوامع انسانی پایدار و نیمه پایدار، نه‌تنها تعلق مکانی و هویت انسانی پایینی دارند، بلکه موقعیت مناسبی برای تحرکات افراد سودجو فراهم می‌کنند؛ ازاین‌رو، یکی از اقدامات و گام‌های ضروری برای ارتقای امنیت کویری، ارائه راهکارهای مربوط به تهدیدات امنیتی است (مطیعی لنگرودی، ۱۳۸۰: ۲۸۰). با توجه به وضعیت محیطی امنیت در مناطق کوهستانی، جنگلی با امنیت در کویر متفاوت است همچنین تهدیدهایی که

در این منطقه (کویر) متصور است با دیگر نواحی متفاوت خواهد بود بنابراین راهکارها و برنامه‌ریزی‌ها در آن راستا نیز مستلزم آن است که در هر منطقه با توجه به شرایط خاص منطقه و اقلیمی آن تصمیم‌گیری و برنامه‌ریزی صورت پذیرد.

تقریباً بیشترین وسعت استان اصفهان را اقلیم بیابان و کویر به خود اختصاص داده است. اراضی استان اصفهان، ۱۰۷۰۱۹ میلیون هکتار بوده که حدود ۱۰ درصد آن را، محدثات و اراضی شهری و باغات و زمین‌های زراعی تشکیل داده و مابقی اراضی ملی محسوب می‌شود. از مجموع ۴۱ درصد اراضی کویری استان اصفهان مساحتی بالغ بر ده هزار کیلومتر مربع آن را شن‌های روان و تپه‌های شنی بلند و کوتاه پوشانده است. مساحت مناطق کویری استان ۴۳۹۴۷ کیلومتر مربع است. براین‌اساس ۶ شهرستان از ۲۳ شهرستان استان شامل شهرستان‌های اردستان، خور و بیابانک، نائین، نطنز، آران و بیدگل و شرق اصفهان به‌صورت مستقیم و چندین شهرستان دیگر مانند، گلپایگان، کاشان، شهرضا، برخوار و میمه و نواحی مرکزی شهر اصفهان نیز به شکل غیرمستقیم تحت تأثیر این اقلیم و مسائل آن هستند و با توجه به سوابق این مناطق درخصوص تحرکات مختلف ضد امنیتی در صورت عدم بررسی تهدیدات امنیتی این منطقه وسیع عملاً بخش اصلی مسائل مختلف امنیتی را در استان نادیده گرفته‌ایم و با پیشروی سریع کویر به مناطق دیگر تسهیلات لازم برای ناامن نمودن این منطقه با حضور اشرار، قاچاقچیان مواد مخدر، عوامل نفوذی را عملاً هموار نموده‌ایم (علیزاده و همکاران، ۱۳۹۵: ۱۲۸).

سه سطح تهدیدات امنیتی سخت، نیمه‌سخت و نرم را می‌توان در کویر مورد بررسی قرارداد. تهدیدات در حوزه سخت اولین سطح بوده که کویر بیشتر به‌عنوان معبری مناسب برای هرگونه عملیات زمینی و عملیات ترکیبی در نظر گرفته می‌شود. در این نوع تهدید کویر می‌تواند به‌عنوان یک دهلیز، شرق کشور را به مرکز متصل نموده و بخش قابل توجهی از کویر، از استان اصفهان می‌گذرد و بیشتر به مسائل نظامی، رده‌های پدافندی، موانع و دهلیزهای عبوری و پایش و دفاع ارتباط پیدا کرده که این نوع تهدید موضوع پژوهش نیست. دومین سطح تهدیدات در حوزه نیمه سخت بوده که بیشتر کویر را به لحاظ وجود

تأسیسات هسته‌ای و حساس در کویر استان و وجود محور اصلی قاچاق انسان (اتباع افغانستان و پاکستان) به کشور و حضور اتباع بیگانه، جاسوسی توسط سرویس‌های بیگانه در قالب گردشگر و جابه‌جایی مواد مخدر در گستره کویر، آن را مورد توجه قرار داده است. سطح سوم تهدیدات در حوزه نرم بوده که می‌توان به خالی شدن سکونتگاه‌ها و روستاهای کویری از سکنه و افراد بومی و مسائل زیست‌محیطی و فقیرتر شدن مردم این ناحیه به دنبال خشکسالی‌های متوالی و عواقب ناشی از آن و مواردی که از لحاظ اقتصادی، اجتماعی و جمعیتی ایجاد می‌شود اشاره نمود که به تبع آن حوزه تهدیدات در کویر را افزایش می‌دهد (فاطمی نسب و همکار، ۱۳۹۹: ۱۵۷).

با توجه به این‌که نبود امنیت، تهدید را به دنبال خواهد داشت و میزان جمعیت، کاهش جمعیت، پراکندگی جمعیت و مهاجرت فرستی می‌تواند بر امنیت تأثیرگذار باشد و به دنبال خود تهدید ایجاد کند و به‌نوعی می‌تواند از تهدیدات بالقوه مناطق کویری محسوب شود و نظر به این‌که استان اصفهان در سطح سوم تهدیدات ذکر شده است، بنابراین به دنبال پاسخ به این سؤال هستیم که تهدیدات امنیتی متصور از مسائل جمعیتی کویر استان اصفهان چیست؟ و راه‌کارهای مقابله با آن کدام است؟

۱. پیشینه پژوهش

محمدباقر خرمشاد، مسعود آقامحمدی و سعید بابایی (۱۳۹۸) در مقاله‌ای با عنوان «متغیرهای جمعیتی مؤثر در امنیت ملی جمهوری اسلامی ایران» که به روش توصیفی پیمایشی انجام شده بیان داشته‌اند، علی‌رغم این‌که رابطه جمعیت و امنیت ملی یک رابطه دوسویه و متقابل است؛ اما تغییرات جمعیتی نقش بسیار مؤثرتری در مسائل امنیتی دارد. تغییرات جمعیتی با تأثیرگذاری بر مسائل فرهنگی، اجتماعی، سیاسی و اقتصادی کشورها تأثیر تعیین‌کننده‌ای بر امنیت ملی کشورها دارند. نتایج تحقیق حاکی از آن است در متغیرهای کمی رشد جمعیت، ترکیب دینی و مذهبی جمعیت و ترکیب قومی و زبانی جمعیت بیشترین امتیاز و در متغیرهای کیفی، تغییرات جمعیتی در حوزه نخبگان، بصیرت و ارزش‌های فرهنگی جمعیت، ترتیب

بیشترین اثر را بر امنیت ملی کشور دارند.

حامد بایسته (۱۳۹۸) در مقاله‌ای با عنوان «تأثیر توسعه خوشه‌های صنعتی ساحلی بر حفظ جمعیت و امنیت ملی نگرشی ویژه بر نقش توسعه بندرها در صنعت صیادی» بیان داشته که حضور جمعیت فعال در هر منطقه‌ای، امنیت و شکوفایی اقتصادی پایدار را توأمان برای آن منطقه به ارمغان خواهد آورد. ایجاد فرصت‌های شغلی جذاب به تعداد کافی و متناسب با جغرافیا و آب‌وهوای این منطقه، کلیدی‌ترین اقدام در ایجاد و تثبیت پوشش جمعیتی مورد نظر است. در این راستا، این تحقیق بایان اهمیت توسعه جمعیت مردمی سواحل جنوبی در امنیت ملی، به ارائه مدل‌های کلی خوشه‌ای صنعتی زمینه‌ساز این هدف پرداخته است و با بررسی اسناد بالادستی نظام در این حیطه، پیشنهاد راه‌اندازی و مدیریت برای فعالیت مداوم سه خوشه صنعتی شیلات، گردشگری و نخیلات در استان‌های جنوبی کشور را ارائه داده است. در ادامه براساس توسعه‌های اخیر صورت گرفته در کشور در ساخت بنادر کوچک چندمنظوره، با بررسی و تحلیل آمار حوزه صید و صیادی، به چرایی الزام توسعه خوشه صنعتی صیادی و زیرساخت‌های مرتبط با آن پرداخته است. نتایج این تحلیل‌ها نشان می‌دهد که در صورت تکمیل زیرساخت‌ها و زنجیره تأمین خوشه صنعت صیادی، نه تنها اشتغال پایدار در سواحل جنوبی کشور ایجاد می‌شود، بلکه با گسترش رضایت ساحل‌نشینان و مهاجرت معکوس، امنیت ملی در این نواحی تضمین خواهد شد.

سید حسن عبدالهی (۱۳۹۷) در مقاله‌ای با عنوان «جمعیت و تأثیر آن بر توسعه و امنیت ملی کشورهای جهان سوم» که به روش توصیفی-تحلیلی انجام شده بیان داشته که جمعیت امری پسندیده است و تمامی ادیان آسمانی و به‌ویژه اسلام، پیروان خود را به افزایش جمعیت با ایمان و شایسته در حد توان توصیه می‌کنند؛ اما طبیعی است که توجه به مقتضیات زمان، مکان، شرایط اقلیمی و میزان جمعیت اقتضا دارد که با برنامه‌ریزی، امکانات و مهیا ساختن زیرساخت‌های لازم، جمعیت را در حدی که پاسخگو است، تکثیر و متعادل نمود؛ بنابراین، نمی‌توان به یک‌باره و به‌طور مطلق حکم به نفی افزایش و یا کاهش جمعیت داد و توجه به مجموع شرایط و زیرساخت‌ها، شرایط اکولوژیکی، اقلیمی و تنوع آب‌وهوا، تولیدات و

محصولات کشاورزی و صنعتی، نیروی کار و فرهنگ کار و ... امری ضروری است. از این رو، ممکن است در مقطعی افزایش جمعیت امری مطلوب و در مقطعی دیگر کاهش آن امری پسندیده باشد. با این وجود جمعیت با داشتن شرایطی از عوامل اصلی توسعه و پایداری امنیت ملی کشورها به‌ویژه کشورهای جهان سوم محسوب می‌گردد.

محسن مرادیان، سلیمان اینانلو وحید میرحسینی (۱۳۹۶) در مقاله‌ای با عنوان «پویش محیطی مؤلفه جمعیتی جمهوری اسلامی ایران در راستای تحکیم اقتدار و امنیت ملی» بیان داشته که مطابق نظریات علمی جامعه‌شناختی و امنیتی، مؤلفه جمعیتی یک جامعه، همواره به‌عنوان یکی از بنیان‌های اصلی قدرت ملی آن کشور قرار داشته و بر این اساس واجد تأثیرگذاری مستقیم در نیل به اقتدار و امنیت ملی آن کشور است. در جمهوری اسلامی ایران کارکردهای بهینه‌ساز این مؤلفه در مبانی امنیتی و اقتداری نظام، از سال‌های گذشته تاکنون دارای شرایط نامطلوب، علی‌الخصوص در بعد کمی جمعیت، با کاهش نرخ زاد و ولد در سطح خانواده‌ها مواجه گردیده است. این تحقیق که با روش کمی و کیفی و با رویکرد آمیخته با بهره‌گیری از روش مطالعه اسنادی-کتابخانه‌ای و در قالب پرسش‌نامه انجام شده است. حاکی از آن است که تمامی ۳۵ شاخص جمعیتی شناسایی شده در تحکیم اقتدار و امنیت ملی کشور مؤثر بوده و ۲۱ مورد از شاخص‌های مذکور در حوزه داخلی و ۱۴ مورد در حوزه خارجی هستند که از بین گویه‌های داخلی و خارجی مذکور به تفکیک پنج مورد از مهم‌ترین نقاط قوت-ضعف و فرصت-تهدید مؤلفه‌های جمعیتی کشور شناسایی گردید.

رستم صابری‌فر و سعید پوسان (۱۳۹۴) در مقاله‌ای با عنوان «نقش امنیت در ماندگاری جمعیت در مناطق مرزی شرق کشور. مورد مطالعه شهرستان میرجاوه، استان سیستان و بلوچستان» به بررسی نقش امنیت در ماندگاری جمعیت پرداخته‌اند. روش پژوهش از توصیفی-تحلیلی با رویکرد پیمایشی است. جامعه آماری تحقیق شامل ۱۱۰۰ نفر از قشرهای مختلف ساکن در شهر میرجاوه و روستاهای تابعه است که حجم نمونه براساس فرمول کوکران به تعداد ۲۱۱ نفر مشخص شد و در نهایت با روش نمونه‌گیری تصادفی در قالب پرسش‌نامه، داده‌های مورد نیاز از آن‌ها اخذ شد. نتایج به‌دست‌آمده حاکی از آن است که

رابطه معناداری بین امنیت و ماندگاری جمعیت وجود دارد. به این معنی که هرچه امنیت کاهش یابد به همان میزان مهاجرت افزایش می‌یابد و هرچه جمعیت کاهش یابد، به تبع آن تمهیدات امنیتی کاهش و به‌طور کلی امنیت کاهش پیدا می‌کند. در این مقاله راهکارهای زیر ارائه شده است: برنامه‌ریزی راهبردی روستایی براساس ظرفیت‌های موجود در مناطق مرزی؛ اجرای پروژه‌های عمرانی؛ جلب مشارکت‌های مردمی در راستای برقراری امنیت؛ ایجاد تسهیلات و اعطای سیاست‌های تشویقی ویژه برای جلوگیری از مهاجرت؛ انجام پروژه‌های تحقیقاتی در راستای شناخت نقاط ضعف و قوت.

علیرضا محرابی، روح‌الله نیکزاد، محمد ساسانی‌پور (۱۳۹۳) در مقاله‌ای با عنوان «تبیین ژئوپلیتیک رشد جمعیت و امنیت ملی ایران» بیان داشته که جمعیت و رشد آن از مؤلفه‌های مؤثر در ژئوپلیتیک و امنیت ملی کشورهاست. در این پژوهش شاخص‌های جمعیت ایران با تأکید بر رشد و اثرگذاری آن بر ضریب پایداری امنیت ملی مطالعه شده است. فرضیه تحقیق وجود رابطه معنادار بین افزایش نرخ رشد جمعیت و تنزل ضریب پایداری امنیت را تأیید نمود و یافته‌های پژوهش در ارتباط با شاخص‌های جمعیتی ایران از قبیل بالا بودن نرخ بیکاری و افزایش آن، افزایش فارغ‌التحصیلان دانشگاهی و ضعف یا نبود زمینه اشتغال و بیکاری از فرضیه تحقیق مزبور بوده که مورد تأیید قرار گرفته است.

محمدباقر قالیباف، حسین محمدیان و غلام‌حسن حیدری (۱۳۹۱) در مقاله‌ای با عنوان «تحلیل نقش جمعیت کلان‌شهر تهران در قدرت ملی کشور» بیان داشته که قدرت ملی به‌عنوان مفهومی ژئوپلیتیکی ویژگی و صفت جمعی افراد یک ملت را منعکس می‌کند و هم‌زمان به‌عنوان یک صفت فردی در رابطه با یک کشور یا یک دولت تجلی پیدا می‌کند. جمعیت و ویژگی‌های آن به‌عنوان یک عامل مؤثر در توسعه و قدرت ملی یک کشور محسوب می‌گردد و می‌تواند در یک کشور کارکرد مثبت و کشور دیگری کارکرد منفی داشته باشد. این پژوهش که به روش توصیفی-تحلیلی انجام شده به نقش جمعیت در کلان‌شهر تهران و تأثیر آن بر قدرت ملی پرداخته و نقش آن را دارای کارکرد منفی می‌داند.

در جمع‌بندی پیشینه تحقیق و از نقاط اشتراک پژوهش‌های انجام شده با پژوهش حاضر

این نکته قابل توجه است که همه پژوهش‌های انجام شده به‌نوعی نقش جمعیت و ارتباط آن را با امنیت و امنیت ملی و قدرت ملی مورد بررسی و مذاقه قرار داده‌اند و در بیان نقاط افتراق موارد ذکر شده با پژوهش حاضر که درواقع نوآوری این تحقیق نیز محسوب می‌شود می‌توان به عدم توجه به تهدیدات و آسیب‌های متصور از کاهش جمعیت اشاره نمود. درواقع کاهش آسیب‌پذیری‌ها می‌تواند بر امنیت تأثیرگذار باشد. نکته مهم و قابل تأمل این است که وجود آسیب در هر منطقه می‌تواند جذابیت تهدیدات را افزایش داده و تقریباً دستیابی به امنیت را مشکل خواهد کرد. درواقع ناامنی برآیند تهدید و آسیب‌پذیری است. ناامنی در ساده‌ترین حالت نتیجه معادله ذیل خواهد بود:

$$I = T \times V$$

$$\text{«ناامنی»}^1 = \text{«تهدیدات»}^2 \times \text{«آسیب‌پذیری»}^3$$

نکته حائز اهمیت این فرمول این است که به هر میزانی که آسیب‌پذیری به صفر نزدیک‌تر شود به همان میزان ناامنی کاهش خواهد یافت به‌طوری‌که اگر آسیب‌پذیری صفر گردد ناامنی کاهش چشم‌گیری خواهد داشت گرچه تهدید وجود داشته باشد. بنابراین کاهش جمعیت می‌تواند آسیب‌پذیری را بالا برده و تهدیدات را جذب نموده و باعث ناامنی و عدم امنیت شود.

۲. چهارچوب مفهومی پژوهش

۲-۱. «تهدید»^۴

تهدید در لغت، معانی مختلف اما نزدیک به هم دارد. در زبان فارسی برخی از فرهنگ لغات آن را به ترساندن، بیم دادن و بیم عقوبت دادن معنا کرده‌اند (عمید، ۱۳۸۹: ۲۷۸). مفهوم تهدید به‌واسطه رابطه وثیقی که با امنیت دارد، با برداشت‌های متفاوت، اما در یک راستا قابل تعریف است (ساوه درودی، ۱۴۰۰: ۲۸۸). تهدید وضع و حالتی است که در آن مجموعه‌ای از ادراکات

-
1. Insecurity
  2. Threat
  3. Vulnerability
  4. Threat

و تصورات نسبت به پدیده‌ها و رابطه آن‌ها با بقا، کمیت یا کیفیت ارزش‌های اساسی و مورد احترام وجود داشته و بر خطر جدی یا امکان نابودی آن ارزش‌ها دلالت دارد. تهدید دارای یک مفهوم انتزاعی است، تعیین زمان وقوع تهدید و چگونگی در معرض قرار گرفتن امنیت به سادگی امکان‌پذیر نیست، از طرفی موضوع تهدید پدیده‌ای بیناذهنی است. مفهوم بیناذهنی به این مهم اشاره دارد که تهدید در رابطه میان عامل تهدید و حوزه تهدید ساخته می‌شود (کریمی، ۱۳۹۳: ۲۹).

۲-۲. «امنیت»^۱

در فرهنگ فارسی دکتر معین واژه امنیت در امان بودن، ایمن بودن، ایمن شده، بی بیمی و نبود ترس آمده است (معین، ۱۳۸۷: ۹۸). همچنین در لغت‌نامه فارسی به معنی در امان بودن، آرامش و آسودگی و ایمنی آمده است (عمید، ۱۳۸۴: ۱۹۸). در فرهنگ دهخدا امنیت در لغت به معنای ایمن شدن و در امان بودن آمده است (دهخدا، ۱۳۹۵: ۲۸۹۴). مازلو پس از نیازهای اولیه بشر (شامل هوا، غذا، مسکن، پوشاک)، بلافاصله نیاز به امنیت را جای داده و سایر نیازهای انسان را علی‌رغم ضرورت غیرقابل‌انکار آن‌ها، در اولویت بعدی آورده است (مرادیان، ۱۳۸۸: ۱۱). بنابراین از مهم‌ترین و برترین نیازهای اساسی هر فرد در طول حیات مادی و معنوی، ایمن بودن و نداشتن ترس از بروز خطر و بلایای طبیعی و غیرطبیعی است (رمزجو، ۱۳۸۶: ۳). به همین علت است که پدیده امنیت در مقابل واژه آسیب، شکل و معنا گرفته و امروزه در برگیرنده سلامت عام، بهزیستی اقتصادی، ثبات اجتماعی، صلح سیاسی، آرامش روانی و آسایش زندگی بوده و با پیشگیری نیز در ارتباط است؛ بنابراین امنیت نسبی بوده و دارای اولویت‌ها و متغیرهای فراوانی در زمینه‌های مختلف یک جامعه است (عطارزاده، ۱۳۷۷: ۸۹).

امنیت کویر براساس تعریف دبیرخانه شورای امنیت کشور، «یعنی وجود زیرساخت‌های لازم برای دفع تهدیدات و آسیب‌های ناشی از کویر و آمادگی برای رویارویی با هر تهدید یا

حمله‌ای از جمله تردد اشرا، قاچاقچیان و معاندان نظام، استفاده احتمالی دشمن از این مناطق برای فرود هواپیماهای نظامی و پیاده کردن نیرو و ...» که از طریق کویر علیه کشور صورت می‌گیرد (شورای امنیت کشور، ۱۳۹۰: ۲).

۳-۲. «جمعیت»^۱

به تمام یا بخشی از ساکنان یک ناحیه جغرافیایی اعم از شهر یا روستا که در کنار هم زندگی می‌کنند، جمعیت گویند. همچنین به جمعیت‌های ویژه‌ای که برای منظوری خاص، در زمانی مشخص و مکانی معین دور هم گرد آیند جمعیت گفته می‌شود و در اصطلاح به کلیه کسانی که به‌طور دائم و مستمر در یک واحد جغرافیایی (کشور، استان، شهرستان، شهر یا روستا) دور هم و به‌صورت خانواده و خانوار زندگی می‌کنند، جمعیت گفته می‌شود (تقوی، ۱۳۸۸: ۳). نقش عوامل انسانی در جغرافیا که به رابطه انسان با محیط‌زیست و محیط با انسان می‌پردازد از اهمیت ویژه‌ای برخوردار است. جمعیت و نفوس در صدر فهرست ملاحظات و بررسی‌های فرهنگی جای دارد و به دلایل سیاسی، امنیتی و نظامی لازم است که مورد توجه اساسی قرار گیرد. آمارهای جمعیت، میزان و اندازه، جمعیت و نفوس، پراکندگی جمعیت، گروه‌های سنی و تراکم جمعیت شهری و روستایی را آشکار و معین می‌سازد (صفوی، ۱۳۸۲: ۶۴).

۴-۲. «کویر»^۲

کویر به نمکزار یا زمین‌هایی گفته می‌شود که مقدار نمک آن‌ها آن‌قدر زیاد است که قابل رویش برای گیاهان زراعتی نیست؛ اما امکان دارد که گیاهان غیرزراعتی مقاوم به شوری بتوانند در آنجا برویند. کویر در بسیاری از مناطق ایران از جمله در مناطق بیابانی (کویر لوت) مناطق خشک (کویر مرکزی، قم، جاجرم، بجستان) و حتی مناطق نیمه‌خشک (کویر کبودان در آذربایجان شرقی) وجود دارد (شفقی، ۱۳۹۳: ۵۳).

1. Population
2. Desert

۵-۲. امنیت و تهدیدات امنیتی

تهدید مفهومی انتزاعی است که درهم تنیدگی عمیقی با مفهوم امنیت دارد هر جا که موضوع امنیت مورد مذاقه قرار گیرد حتماً از تهدید نیز سخن به میان می آید در عین حال نمی توان از تهدید سخن گفت ولی امنیت و تأثیر آن را نادیده گرفت. صاحب نظران در مورد تعریف تهدید نیز مانند تعریف امنیت اختلاف نظر دارند متناسب با دیدگاه خود تعریفی خاص ارائه نموده اند؛ بنابراین تاکنون تعریف دقیق و روشنی از تهدید توسط اندیشمندان امنیتی ارائه نگردیده است. ارائه یک تعریف دقیق از تهدید به دلیل چندوجهی بودن و ارتباطش با امنیت، منافع و اهداف و استراتژی ها پیچیده و مشکل است. «لرنر»^۱ تهدید را عبارت از هر چیزی که بتواند ثبات و امنیت را در یک کشور به خطر اندازد دانسته و معتقد است تهدیدات منافع را هدف قرار می دهند. مفهوم تهدید در نگرش سیستمی، تعادل در سامانه بیان شده است؛ یعنی عاملی که اجازه نمی دهد سامانه به اهداف خود خویش برسد در پاره ای از متون نیز تهدید به معنای توانایی ها، نیت و اقدامات دشمنان بالفعل و بالقوه برای ممانعت از دستیابی خودی به مقاصد امنیتی تعریف شده است (عبدالله خانی، ۱۳۸۷: ۸۴). در تجزیه و تحلیل عوامل تهدید، ضرورت دارد به انگیزه تهدید، زمینه تهدید، هدف تهدید، نوع تهدید، منطقه تهدید، ابزارهای تهدید، سازوکار تهدید، زمان تهدید، احتمال وقوع تهدید، احتمال موفقیت تهدید، اراده تهدید، تحمل تهدید، مدیریت تهدید توجه گردد تا برنامه ریزی مناسب بتوان تهدید را به فرصت تبدیل نمود (مرادیان، ۱۳۹۶: ۲۹۸). برخی هرگونه تجاوز به حق حاکمیت دولت ها در اداره امور داخلی و خارجی خود را تهدید دانسته اند. «مارتین»^۲ در تعریف تهدید معتقد است تهدید به احساس عینی از یک حالت یا وضعیت دلالت دارد که هم برای طرفین درگیر و هم برای یک ناظر مستقل و بی طرف، حکایت از خطر قریب الوقوع دارد (درویشی سه تلانی، ۱۳۷۴: ۱۴۵). تهدید یک عنصر ذهنی است که ادراک و احساسات طرفین درگیر را شامل می شود. «بوزان» عوامل مؤثر در جدی بودن تهدید را شامل موارد ذیل می داند.

۱. مشخص بودن هویت تهدید؛ ۲. قریب الوقوع بودن یا نزدیکی آن از لحاظ زمانی

1. Lerner

2. Martin

(فوریت تهدید)؛ ۳. تهدید شدت احتمال وقوع تهدید؛ ۴. اوضاع و شرایط تاریخی که باعث تقویت تهدید می‌شوند (بوزان، ۱۴۰۱: ۱۷۰). بوزان معتقد است فقدان امنیت و ناامنی بازتاب ترکیبی از تهدیدها و آسیب‌پذیری‌ها است که جدا ساختن معنادار آن‌ها از یکدیگر ناممکن است. از نظر او مهم‌ترین مفهوم تهدید آن است که متوجه امنیت و منافع ملی می‌گردد؛ به عبارت دیگر تهدید پدیده‌ای است که می‌تواند ثبات و امنیت را در یک کشور به خطر اندازد. یکی از معروف‌ترین تعاریف تهدید امنیتی، تعریف «ریچارد اولمان»^۱ است وی تهدید امنیت ملی را اقدام یا نتیجه رویدادهایی می‌داند که اولاً به طرز مؤثر در طول مدت نسبتاً کوتاه، کیفیت زندگی ساکنان یک کشور را در معرض خطر کاهش قرار داده و ثانیاً دامنه انتخاب‌های سیاست‌گذاران یک کشور یا واحدهای خصوصی غیرحکومتی (افراد، گروه‌ها، شرکت‌ها) را به شدت محدود می‌کند. این نظر «ریچارد اولمان» هرچند مرزهای سستی تعریف تهدید که صرفاً بعد نظامی استوار بودند را اصلاح کرده است، اما همچنان تأثیر رویکرد سخت‌افزارانه در شناخت و تحلیل تهدید قرار دارد؛ به عبارت دیگر مرجع گفتمان سلبی در مقام شناخت و تحلیل امنیت، منجر شده تا تهدید به مقوله‌ای عینی که می‌تواند ابعاد و تجلیات متعددی در حوزه‌های مختلف سیاست، اجتماع و فرهنگ، اقتصاد، محیط‌زیست و ... داشته باشد تبدیل شود (افتخاری، ۱۳۸۵: ۷۸). از نظر «اولمان» نوع تهدید و شدت تهدید دو عنصر اصلی تهدید امنیتی محسوب می‌شوند. با توجه به این تعریف به نظر می‌رسد تهدید زمانی تبدیل به یک موضوع امنیتی می‌شود که با سه موضوع، مردم، کشور و حکومت در ارتباط باشد. همچنین می‌توان تهدیدات امنیتی را تهدیدهایی دانست که اهداف و ارزش‌های حیاتی یک کشور را به گونه‌ای در معرض خطر قرار دهند که در آن‌ها تغییر ماهوی و اساسی صورت پذیرد تهدیدات را می‌توان میزان توانمندی‌های حریف نیز دانست این توانمندی‌ها عمدتاً از ابعاد سیاسی-نظامی برخوردار بوده و علیه یک نظام به کار می‌روند (مرادیان، ۱۳۹۶: ۳۰۰).

افتخاری و نصری می‌نویسند: «مسئله امنیتی جوامع انسانی را نه جنگ، بلکه تضاد و تعارض- که مفهومی وسیع‌تر از جنگ داشته و آن را نیز شامل می‌شود- شکل می‌دهد

---

1. Richard Ullman

براین اساس، تهدید از درون تضادها و تعارض‌هایی که در سطوح و ابعاد مختلف حیات اجتماعی سیاسی شکل می‌گیرد، پدید آمده بنابراین ما با طیف متنوعی از تهدیدات و نه فقط تهدیدات نظامی مواجه هستیم» (افتخاری و همکار، ۱۳۸۳: ۳۷). پاره‌ای از متون سیاسی امنیتی تهدید را به معنای توانایی‌ها، نیت و اقدامات دشمنان بالفعل و بالقوه برای ممانعت از دستیابی موفقیت‌آمیز خودی به علایق و مقاصد امنیتی یا مداخله به نحوی که نیل به علایق و مقاصد به خطر افتد تعریف کرده‌اند (حسینی، ۱۳۸۶: ۴۲).

۶-۲. ماهیت تهدید

چون امنیت مفهومی همه‌جانبه بوده و ابعاد گوناگون دارد، تهدیدات امنیتی نیز می‌توانند دارای ماهیت‌های گوناگونی باشند برخلاف گذشته که گرایش کلی ادبیات امنیت ملی بر ماهیت و بُعد نظامی تهدیدات علیه امنیت متمرکز بوده، امروزه تهدیدات غیرنظامی اهمیتی ویژه در مسائل مربوط به امنیت پیدا کرده‌اند. تاکنون تقسیم‌بندی‌های گوناگون درباره ماهیت تهدیدات امنیتی مطرح شده است. این نوع تقسیم‌بندی‌ها بیشتر به واسطه اختلاف سلیقه و تفاوت حوزه‌های مطالعاتی محققین بوده است تا اختلاف نظر در اصل موضوع. برخی که جنبه نظامی تهدیدات را اصل می‌دانند تهدیدات را به دو گونه نظامی و غیرنظامی تقسیم کرده‌اند؛ اما به تازگی با زوال تدریجی اهمیت نظامی‌گری در اندیشه محققین تقسیم‌بندی نوینی زیر عنوان تهدیدات کم‌تر سیاسی مطرح شده است (درویشی سه‌تلانی، ۱۳۷۴: ۱۴۸). تا پیش از جنگ جهانی دوم واقع‌گرایی بر جهان مسلط بود، امنیت نظامی و جلوگیری از تهدید نظامی، اصل بود؛ درگیری در سطح جهان نیز برای کسب قدرت بیشتر و مبتنی بر توان و قدرت نظامی بود. رویکرد نظامی محور با توجه به تهدید نظامی در دوران جنگ سرد ادامه یافت و از اوایل دهه ۱۹۸۰ این رویکرد مورد چالش قرار گرفت و به امنیت مضیق که تهدید نظامی محور بود، انتقاد شد. «دیوید بالدوین»^۱ معتقد بود در جنگ سرد نیز حوزه مطالعات امنیتی نظامی محور است، اما در دنیای پس از جنگ سرد، حوزه مطالعات امنیتی، تحلیل مسائل امنیتی در

1. David Baldwin

سطح داخلی و خارجی را که تابع مسائل نظامی نیستند محدود و مشکل ساخته است (عبدالله خانی، ۱۳۸۶: ۱۴۱). تغییر و تحول مفهوم تهدید نظامی به سایر جنبه‌ها، با تغییر مفهوم امنیت مرتبط است. اکنون مفهوم امنیت موسع شده و این مفهوم دیگر نمی‌تواند با تعریف مضیق قبلی پاسخ‌گوی ابهامات بین‌المللی باشد. در اواخر دهه ۱۹۸۰ پس از اضمحلال ساختارهای جنگ سرد و جهان دوقطبی، فرصتی برای رشد مفهوم موسع امنیت و تهدید ایجاد گردید.

۲-۲. الگوهای ارزیابی تهدیدات

برای ارزیابی تهدید می‌توان از چند روش کلی استفاده کرد: روش اول شناسایی تهدید مبتنی بر اهداف مرجع است. در این روش از طریق سنجش تأثیر هر یک از تهدیدات شناسایی شده بر اهداف مرجع، تهدیدات مشخص خواهد شد. روش دوم، ارزیابی تهدیدات از طریق طراحی سناریوها است. براساس این روش برای هر تهدید شناسایی شده سناریوهای احتمالی آن ترسیم خواهد شد. سپس با توجه به سناریوهای موجود، درجه تهدید تعیین خواهد شد. روش سوم در ارزیابی تهدیدات، اولویت‌بندی تهدیدات شناسایی شده است. در این روش با استفاده از فهرست تهدیدات شناسایی شده و برخی معیارهای اساسی که از سوی نخبگان مورد پذیرش قرار گرفته، تهدیدات اولویت‌بندی می‌شوند، سپس براساس وزن هر تهدید با مبنا قرار دادن حداقل تهدیدات امنیتی، این وزن مورد پذیرش درخصوص نوع تهدیدات تعیین خواهند شد (زکریا و همکار، ۱۴۰۰: ۱۲۶).

۲-۸. تهدید در مکتب کپنهاگ

این مکتب که «باری بوزان» و «آل ویور» از پایه‌گذاران آن هستند، بر فراز نظریه نئورئالیستی شکل گرفته است. این مکتب به‌جای تبیین مفهوم امنیت براساس قدرت-امنیت، به تبیین مفهوم امنیت براساس تهدید-امنیت می‌پردازد و براساس همین استنباط امنیت را احساس رهایی از تهدید تعریف می‌نماید (عبدالله خانی، ۱۳۹۰: ۱۳۵).

از نظر مکتب کپنهاگ شناسایی امنیت ملی صرفاً پس از درک معقول از ماهیت تهدیدات و آسیب‌پذیری‌ها امکان‌پذیر است. همچنین فقدان امنیت و یا وجود ناامنی، بازتاب ترکیبی از تهدیدها و آسیب‌پذیری‌هاست که جدا ساختن معنادار آن‌ها از یکدیگر ناممکن است. براین‌اساس سیاست امنیت ملی می‌تواند روی مسائل داخلی تمرکز نموده و در پی کاهش آسیب‌پذیری‌های دولت باشد یا بر مسائل خارجی تمرکز داشته و از طریق منابع ذی‌ربط درصدد کاهش تهدیدات خارجی برآید (بوزان، ۱۳۹۶: ۱۳۵).

شناخت آسیب‌پذیری‌ها نسبت به تهدیدات آسان‌تر است. براین‌اساس از نظر بوزان به دو دلیل تهدیدات را مشکل می‌توان شناخت. دلیل اول مربوط به «مسئله عینی یا ذهنی بودن» تهدید است. دلیل دوم تشخیص تهدیدات امنیتی از تهدیدات غیرامنیتی است. بنابراین به‌راحتی نمی‌توان گفت همه تهدیدات، مسائل امنیت ملی هستند. تفاوت میان چالش‌های عادی و تهدیدات ملی باید از روی طیف گسترده تهدیدات شناسایی شود. این‌که دقیقاً کدام نقطه این طیف را باید آغاز مسئله امنیت ملی تلقی کرد بیشتر تابع انتخاب‌های سیاسی است (بوزان، ۱۳۷۹: ۹۶).

همچنین از نظر مکتب کپنهاگ تهدیدات به دو دسته کلی قابل تقسیم است: اول تهدیدات موقت و سپس تهدیدات نهادینه شده. براین‌اساس اگر یک تهدید همواره و به‌صورت مستمر وجود داشته باشد و به دنبال آن نوعی حس ضرورت درخصوص آن نهادینه شود، با تهدیدات نهادینه شده مواجه هستیم. از سوی دیگر چنانچه یک پدیده تبدیل به تهدید شود؛ اما دارای ریشه در گذشته نباشد و یا تکرارپذیری متوالی دریک فرایند زمانی نسبتاً طولانی نداشته باشد چنین تهدیدی بیشتر موقتی است (Buzan, Waver, Wild, 1998: 34-35). بوزان در مکتب کپنهاک تهدید تک‌بعدی را به تهدیدات پنج‌گانه نظامی، سیاسی، اقتصادی، اجتماعی و زیست‌محیطی تبدیل نمود و برای این منظور از مفهوم بقا و مفهوم تهدید وجودی استفاده کرد و ی در این رابطه می‌گوید: تهدید وجودی تنها در ارتباط با ویژگی خاص مرجع مورد نظر درک می‌شود. در اینجا ما با معیارهای جهانی وضعیتی که حیات بشر را تهدید می‌کند سروکار نداریم ویژگی وجودی حیات در بخش‌ها و سطوح مختلف تحلیل، متغیر

است. از این رو ماهیت تهدیدات وجودی نیز متغیر است (بوزان، ۱۴۰۱: ۳۴) در این مکتب تهدید نظامی، توسل به زور در اشکال مختلف یا تهدید به استفاده از زور است که باعث نقض روابط مسالمت‌آمیز سیاسی شده و حتی روابط اقتصادی و اجتماعی را تحت تأثیر قرار می‌دهد. تهدید سیاسی متوجه ثبات سازمانی دولت است و هدف آن فشار بر حکومت در مورد سیاستی خاص تا براندازی و تضعیف آن پیش از تهاجم نظامی است. تهدید اقتصادی از پیچیده‌ترین انواع تهدیدات امنیتی است چراکه در اقتصاد بازار، مشکلات متعددی مانند محدودیت صادرات، رقابت شدید خارجی، ارز و نرخ بهره و ... وجود دارد؛ اما وقتی به امور نظامی و سیاسی گسترش می‌یابند، تأثیرشان بر امنیت روشن‌شده و تهدید محسوب می‌گردند. تهدید اجتماعی در روابط بین دولت‌ها با حمله به هویت ملی مرتبط است و چون هویت ملی در داخل کشور شکل می‌گیرد بنابراین از داخل نیز تهدید می‌شود. تهدیدات زیست‌محیطی قبلاً مورد توجه نبوده و آن را بخشی از سرنوشت محتوم آدمی می‌دانند؛ اما امروز با افزایش فعالیت انسان که بر شرایط حیات و محیط‌زیست تأثیر گذاشته تهدیدات زیست‌محیطی در چهارچوب امنیتی قرار گرفته‌اند (توکلی ۱۳۸۴: ۱۳).

بوزان چنین استنباط می‌کند که اولاً تهدید امنیتی می‌بایست متوجه ارزش‌های اساسی و حیاتی بازیگر از جمله اهداف، منافع ملی، دولت، تمامیت ارضی، استقلال و ... گردد. ثانیاً هر تهدیدی صبغه امنیتی نداشته و به صرف تهدید بودن نمی‌توان برچسب امنیتی به آن زد. «ریچارد المان» نیز تهدید را به مثابه یک پدیده امنیتی به «رفتار یا مجموعه‌ای از اقدامات که برای زندگی یک بازیگر ایجاد نموده و دامنه گزینه‌های انتخابی او را محدود می‌کند» تعبیر می‌نماید. (افتخاری، ۱۳۸۵: ۲۷)

برابر نظر باری بوزان به دو دلیل تهدیدات را مشکل می‌توان شناخت: دلیل اول به مسئله «ذهنی یا عینی»^۱ بودن تهدید و دوم به مشکل تشخیص تهدیدات امنیتی از غیرامنیتی بازمی‌گردد. بنابراین به راحتی نمی‌توان گفت همه تهدیدات، مسائل تهدید امنیتی هستند وی معتقد است تفاوت میان چالش‌های عادی و تهدیدات امنیتی را باید از روی طیف گسترده

تهدیدات شناسایی نمود. این که به طور دقیق کدام نقطه در این طیف باید آغاز مسئله تهدید امنیتی تلقی شود، بیشتر تابع انتخاب‌های سیاسی است.

براین اساس مشخص می‌شود که تهدید عاملی عینی، محسوس و واقعی است که منافع بازیگر را از ناحیه بیرون و یا به شکل درونی ولی با حمایت نیروی بیرونی به مخاطره می‌افکند. این بعد از تهدید قابل اندازه‌گیری و تعیین میزان شدت است (ره پیک، ۱۳۸۷: ۱۰۰) وجود یک فشار خارجی منفی، فقدان امنیت، ایجاد اختلال در توانایی‌های کشور در کسب اهداف ملی، اقداماتی که کمیت و کیفیت زندگی مردم یک کشور یا دامنه اختیارات حکومت را به طور جدی کاهش دهد، درک و ساخت یک دشمن یا وضعیت خطرناک، محدود کردن و از جمله تعاریفی است که برای تهدید در حوزه امنیت و امنیت ملی ذکر می‌گردد. پس باید توجه داشت که در تجزیه و تحلیل عوامل تهدید، ضرورت دارد به انگیزه و زمینه تهدید، هدف و نوع تهدید، منطقه و ابزارهای آن، احتمال وقوع یا احتمال موفقیت و همچنین تحمل و مدیریت تهدید توجه شود تا با برنامه‌ریزی مناسب بتوان تهدید را به فرصت تبدیل کرد (طاهری، ۱۳۹۵: ۲۹).

۹-۲. فرایند شناسایی تهدیدات امنیتی

شناسایی الزاماً به معنای تفحص یا جست‌وجو برای کشف تهدید نیست، بلکه می‌تواند به معنای پذیرش اولیه پدیده‌ای به عنوان تهدید باشد و در این راستا پذیرش می‌تواند به روش‌هایی مانند قضاوت کارشناسی یا شهود تجربی حاصل شده باشد. در تشخیص تهدیدات یا شناسایی آن دو دیدگاه اصلی قابل بررسی است: یک دیدگاه معتقد است شناسایی تهدید براساس «معرفی تهدید» یا «اعلام تهدید» صورت می‌گیرد این دیدگاه که در نظریه امنیتی ساختن انعکاس یافته، در همین خصوص بوزان معتقد است امنیت عملی خود مرجع است. امنیتی شدن موضوع الزاماً ربطی به وجود تهدید واقعی ندارد و می‌تواند از معرفی آن موضوع به عنوان تهدید ناشی شود.

دیدگاه معرفی یا اعلام تهدید، تهدید را کارکردی می‌داند؛ یعنی آنکه وقتی پدیده یا

موضوعی به‌عنوان امنیتی شناسایی می‌شود، حتماً اضطراب و ضرورتی وجود داشته است. چنین اضطراب و ضرورتی ربطی به واقعیت‌های عینی تهدید ندارد و می‌تواند از معرفی آن موضوع به‌عنوان تهدید ناشی شود.

اعلامی بودن تهدید به معنای فرایندی صرفاً هنجاری در شناسایی تهدید یا صرفاً رئالیستی و عینی نیز نیست. شناسایی تهدید امنیتی از مسیر اعلام یا معرفی تهدید ناشی از واقعیت‌ها است؛ اما واقعیت‌های اجتماعی، به بیان دیگر ساخت اجتماعی در فرایند شناسایی تهدید نقش دارد. دیدگاه دوم در شناسایی تهدید را می‌توان دیدگاه «کشف تهدید» نامید (عبدالله‌خانی، ۱۳۸۷: ۱۷۲). دیدگاه کشف تهدید در شناسایی تهدیدات امنیتی بیشتر متکی به متغیرهای عینی تهدید است؛ مثلاً در یک دیدگاه مرتبط، تهدیدات امنیتی ناشی از کشورها و از طریق چهار متغیر «قدرت» (اندازه کشور، جمعیت، توان اقتصادی و قدرت نظامی)، «مجاورت یا نزدیکی جغرافیایی»، «توانایی‌های تهاجمی» و «مقاصد یا نیت تهاجمی کشور» مورد نظر شناسایی می‌شوند (ایکنبری، ۱۳۹۰: ۱۹۷-۱۹۹).

۱۰-۲. جایگاه جمعیت در امنیت و اقتدار ملی

اصولاً قدرت ملی چه از لحاظ کمی و چه از لحاظ کیفی از جمعیت تأثیرپذیر است ولی امروز مسئله کیفیت نقش اساسی را در این زمینه بازی می‌کند. در مباحث ژئوپلیتیک هم مدام به این نکته اشاره می‌شود عامل انسان مهم‌ترین نقش را در بین عوامل مؤثر در تفکرات ژئوپلیتیک دارد و انسانی مدنظر است که کیفی بوده و از مهارت عینی و ذهنی برخوردار باشد. البته ما نمی‌خواهیم به‌طور کلی جمعیت را از لحاظ کمی نفی نماییم. بلکه نکته مهم آهنگ رشد جمعیت است که بیانگر قدرت ملی است (عزتی، ۱۳۸۶: ۲۷) و کم‌تر اندیشمندی یافت می‌شود که به نقش عنصر جمعیت در افزایش قدرت و امنیت ملی در حوزه سیاسی و نظامی و به‌ویژه ژئوپلیتیک نپرداخته باشد. در کنار سایر عوامل سیاسی و فرهنگی، اقتصادی و اجتماعی و ایدئولوژیکی، جمعیت یکی از ارکان ثابت و اثرگذار و تعیین‌کننده در قدرت ملی واحدهای سیاسی لحاظ می‌شوند. البته در اغلب دیدگاه‌ها بیشتر به نقش جمعیت متناسب

با این حوزه پرداخته شده و بنابراین در این نظریه‌ها اندازه، حدود، تناسب، کیفیت به‌عنوان شاخص‌های اساسی مدنظر قرار گرفته‌اند. برای تشریح و تسهیل در این موضوع جدول نظریه‌های موجود در باب نقش جمعیت در قدرت ملی به شرح زیر ارائه می‌گردد.

جدول ۱: نظریه‌های جمعیت در قدرت و اقتدار ملی (محمدیان، ۱۳۹۳: ۸۸)

ردیف	نظریه پرداز	عنوان نظریه
۱	ارگانسکی، کنت والتز، رأی کلاین، نیکلاس اسپایکمن، فوکس	اندازه جمعیت
۲	پامر و پرکینز، جوزف فرانکل، جوشا گلدشتاین، حسین سیف زاده، رودلف اشتاین متز، جرمن	جمعیت
۳	جام ویکلین	تعداد جمعیت، خصائص ملی، روحیه ملی، هم‌بستگی اجتماعی
۴	جلیل روشندل	میزان جمعیت، ترکیب جمعیت، کیفیت جمعیت، نیروی انسانی صنعتی
۵	دیوید جابلنسکی	عوامل جمعیتی شامل اندازه، روندها، ساختار و ...
۶	ریچارد مویر	جمعیت، تعداد، مهارت‌ها، سلامت، ساختار، خصوصیات اخلاقی و ملی
۱۰	عباس نبوی	جمعیت، دانش، فرهنگ و باور
۱۱	عیدالعلی قوام	میزان جمعیت، ویژگی‌های ملی، روحیه ملی و یکپارچگی اجتماعی
۱۲	عزت‌الله عزتی	جمعیت و سکنه
۱۳	علی‌اصغر کاظمی	جمعیت و نیروی انسانی
۱۴	گید و فیشر	میزان و پراکندگی جمعیت
۱۵	مارتین گلاسز	جمعیت شامل جنبه‌های کمی و کیفی نظیر تعداد، نسبت جنسی و سنی، نیروی نظامی ناشی از آن و مهاجرت و سطح سواد و آموزش، توزیع ثروت، کیفیت ملت و ترکیب ملت، نخبگان، نهادهای اجتماعی و طرز فکر و علایق ملی
۱۶	محمد رضا حافظ نیا	جمعیت (تعداد، ترکیب سنی، طول عمر، مرگ‌ومیر عمومی و مرگ‌ومیر کودکان)
۱۷	هانس مورگنتا	جمعیت به‌ویژه پراکندگی و گرایش‌ها

یکی از مؤلفه‌های اساسی قدرت و اقتدار ملی که ارتباط عمیقی با امنیت ملی و واحدهای سیاسی دارد، جمعیت است. امروزه کشورهای مختلف در دنیا به دنبال افزایش و رشد مناسب جمعیت در راستای سیاست‌های افزایش جمعیت خود هستند و نظریه‌های جمعیتی فراوانی به‌ویژه درخصوص ازدیاد نسل ازجمله در ادیان الهی به‌ویژه در اسلام اشاره شده که همگی بر این مهم مهر تأیید می‌زنند و آن را در ارتباط مستقیم با اقتدار دین و پیروان آن و امنیت ملی می‌دانند. جمعیت از نظر حجم، ساخت، ترکیب و پراکندگی یکی از مؤلفه‌های قدرت ملی است. تهدیدهای کاهش جمعیت و آثار آن بر امنیت ملی و تأمین نیروی انسانی یکی از فاکتورهای کلیدی در تولید اقتدار و قدرت ملی و استحکام ساخت درونی قدرت نظام است. این که چه حجم از جمعیت با چه ساختار و توزیع سنی، جنسی، پراکندگی و کیفیت اقتدارآور است؟ به لحاظ نظری، جمعیتی می‌تواند اقتدارآور و پویا باشد که حداقل ویژگی‌های زیر را داشته باشد: نیروی انسانی ماهر و متخصص مورد نیاز؛ دارای ساخت سنی جوان و دارای میزان باروری مناسب و پویا (دارای حداقل میزان جانشینی).

یکی از عوامل مهم اقتدار و امنیت پایدار حفظ ترکیب و ساختار مطلوب جمعیتی است و امنیت پایدار هر منطقه به آن بستگی دارد. این اقتدار و قدرتمندی به جمعیت جوان، توزیع و ترکیب مناسب و دارای تخصص و مهارت برمی‌گردد که مدیریت و هدایت و اعمال سیاست جمعیتی مناسب برای حفظ توانمندی و بهره‌وری از آن در شرایط محیطی و انسانی حائز اهمیت است؛ بنابراین ساخت و ترکیب و توزیع مناسب و جوان و سرمایه انسانی مناسب و پویای جمعیت است که می‌تواند عامل اقتدار و امنیت منطقه محسوب شود (علیی، ۱۳۹۴: ۱۱۲).

۳. روش‌شناسی پژوهش

تحقیق حاضر با استفاده از مجموعه داده‌های کمی و کیفی صورت گرفته است. نوع تحقیق کاربردی و روش تحقیق توصیفی-پیمایشی با رویکرد آمیخته است. قلمرو تحقیق شامل شش شهرستان استان اصفهان بوده و ابزار گردآوری اطلاعات به روش کتابخانه‌ای و پیمایشی

(پرسش‌نامه و مصاحبه با خبرگان) است. روش تجزیه و تحلیل داده‌ها با استفاده از نرم‌افزار SPSS بوده که با توجه به تخصصی بودن موضوع تحقیق و محدودیت افراد خبره و صاحب‌نظر حجم جامعه آماری کم‌تر از ۱۰۰ نفر بوده، بنابراین حجم نمونه آماری برابر با تعداد جامعه آماری و ۶۳ نفر تا مرحله اشباع نظری برآورد شده که شامل کارشناس و متخصصان مسائل جمعیتی، مدیران، فرمانداران، فرماندهان و مسئولین اداره ثبت احوال و آمار شهرستان‌های کویری خور و بیابانک، نائین، اردستان، آران بیدگل و نطنز بوده. است بنابراین روش نمونه‌گیری به صورت تمام شمار و هدفمند و با استفاده از فن دلفی در سه مرحله انجام شده است. جهت سنجش روایی ابزار اندازه‌گیری این پژوهش از روایی محتوایی (صوری و منطقی) با استفاده از نظرات و دیدگاه‌های ۱۰ نفر از افراد خبره در حوزه جمعیت و متخصصین استفاده شده است. برای تعیین پایایی از روش آلفای کرونباخ در هر سه مرحله استفاده گردید که نتایج پایایی در هر سه مرحله عبارت‌اند از:

جدول ۲: آلفای کرونباخ

مراحل	مرحله اول	مرحله دوم	مرحله سوم
ضریب آلفای کرونباخ	۸۷٪	۸۵٪	۷۸٪

۴. تجزیه و تحلیل داده‌ها و یافته‌های تحقیق

در تجزیه و تحلیل داده‌های تحقیق با استفاده از نرم‌افزار SPSS در ابتدا به بررسی و تحلیل گویه‌ها پرداخته شد و ۲۹ گویه مورد اجماع در نشست خبرگی و پرسش‌نامه نهایی قرار گرفت در ادامه با استفاده از آزمون فریدمن میانگین تهدیدات در حوزه جمعیت احصا گردید و به ترتیب اولویت از بالاترین میانگین تا کم‌ترین میانگین مرتب شد. در آزمون رتبه‌بندی فریدمن به ترتیب ۵ تهدید اساسی در حوزه جمعیت مناطق کویری استان اصفهان به شرح ذیل مورد اجماع خبرگان تحقیق قرار گرفت که عبارت‌اند از: بیکاری و عدم اشتغال، کاهش جمعیت، مهاجرت، تخلیه روستاها، مهاجرت قشر فعال و جوان. در ادامه شرح کامل جداول آورده شده است.

جدول ۳: بررسی و تحلیل گویه‌های جمعیت

ردیف	گویه	طیف و درصد فراوانی	کل	بدون پاسخ	کل
۱	بیکاری و عدم اشتغال		۱۰۰	۰	۱۰۰
۲	کاهش جمعیت		۶۸/۸	۳۱/۳	۱۰۰
۳	مهاجرت		۹۵/۸	۴/۲	۱۰۰
۴	تخلیه روستاها		۹۳/۸	۶/۳	۱۰۰
۵	مهاجرت قشر فعال و جوان		۸۹/۶	۱۰/۴	۱۰۰
۶	خشک‌سالی		۹۳/۸	۶/۳	۱۰۰
۷	کمبود امکانات بهداشتی، درمانی، تفریحی و آموزشی		۹۳/۸	۶/۳	۱۰۰
۸	طلاق و بالا رفتن سن ازدواج		۹۳/۸	۶/۳	۱۰۰
۹	عدم ایجاد تسهیلات و سیاست‌های تشویقی جهت جلوگیری از مهاجرت		۹۵/۸	۴/۲	۱۰۰
۱۰	کمبود آب مناسب، نبود آب شرب مناسب		۱۰۰/۰	۰	۱۰۰
۱۱	آهنگ کند رشد جمعیت		۹۷/۹	۲/۱	۱۰۰
۱۲	مهاجرت قشر تحصیل کرده		۹۵/۸	۴/۲	۱۰۰
۱۳	از بین رفتن زمین‌های کشاورزی و دامداری		۱۰۰/۰		۱۰۰
۱۴	پراکندگی جمعیت		۹۵/۸	۴/۲	۱۰۰
۱۵	توسعه نیافتگی روستاها		۹۳/۸	۶/۳	۱۰۰
۱۶	تأثیر سوء آثار اقتصادی، اجتماعی و زیست‌محیطی بر جمعیت		۹۷/۹	۲/۱	۱۰۰
۱۷	دسترسی آسان به مواد مخدر		۹۳/۸	۶/۳	۱۰۰
۱۸	مستعد بودن قاچاق مواد مخدر		۹۳/۸	۶/۳	۱۰۰
۱۹	عدم اجرای سیاست‌های بنگاه‌های زودبازده اقتصادی		۹۳/۸	۶/۳	۱۰۰
۲۰	به هم خوردن ترکیب جمعیتی		۹۵/۸	۴/۲	۱۰۰
۲۱	عدم بررسی ظرفیت‌های جمعیتی و قابلیت جذب و دفع جمعیتی این مناطق		۹۳/۸	۶/۳	۱۰۰
۲۲	عدم جلب مشارکت مردمی در تأمین امنیت		۹۳/۸	۶/۳	۱۰۰
۲۳	حضور اتباع بیگانه		۹۵/۸	۴/۲	۱۰۰
۲۴	کاهش میزان ازدواج به دلیل مهاجرت جمعیت مذکر		۹۵/۸	۴/۲	۱۰۰
۲۵	عدم انجام پروژه‌های تحقیقاتی برای شناخت نقاط قوت و		۹۵/۸	۴/۲	۱۰۰

ردیف	گویه	طیف و درصد فراوانی	کل	بدون پاسخ	کل
		ضعف			
۲۶	ناامنی در جاده‌ها و روستاها و تردد های شبانه		۹۵/۸	۴/۲	۱۰۰
۲۷	ورود گردشگران با عقاید و نظرات مختلف و تأثیر پذیری مردم از آنها		۹۵/۸	۴/۲	۱۰۰
۲۸	وجود فرزندان بدون هویت اتباع خارجی		۹۳/۸	۶/۳	۱۰۰
۲۹	تغییر بافت جمعیتی به دلیل ازدواج با اتباع بیگانه		۹۳/۸	۶/۳	۱۰۰

جدول ۴: رتبه‌بندی میانگین‌ها در حوزه تهدیدات جمعیت با استفاده از آزمون فریدمن

ردیف	مقولات (تهدیدات)	رتبه میانگین
۱	بیکاری و عدم اشتغال	۲۳/۹۴
۲	کاهش جمعیت	۲۳/۲۱
۳	مهاجرت	۲۲/۹۵
۴	تخلیه روستاها	۲۲/۶۰
۵	مهاجرت قشر فعال و جوان	۲۲/۵۳
۶	خشک‌سالی	۲۲/۴۷
۷	فقدان امکانات بهداشتی، درمانی، تفریحی و آموزشی	۲۲/۳۲
۸	طلاق و بالا رفتن سن ازدواج	۱۸/۹۸
۹	عدم ایجاد تسهیلات و سیاست‌های تشویقی جهت جلوگیری از مهاجرت	۱۸/۲۴
۱۰	کمبود آب مناسب، نبود آب شرب مناسب	۱۷/۴۷
۱۱	آهنگ کند رشد جمعیت	۱۷/۳۷
۱۲	مهاجرت قشر تحصیل کرده	۱۷/۲۶
۱۳	از بین رفتن زمین‌های کشاورزی و دامداری	۱۵/۸۶
۱۴	پراکندگی جمعیت	۱۵/۴۱
۱۵	توسعه نیافتگی روستاها	۱۴/۹۰
۱۶	تأثیر سوء آثار اقتصادی، اجتماعی و زیست محیطی بر جمعیت	۱۴/۰۱
۱۷	دسترسی آسان به مواد مخدر	۱۳/۷۴
۱۸	مستعد بودن قاچاق مواد مخدر	۱۲/۸۵
۱۹	عدم اجرای سیاست‌های بنگاه‌های زودبازده اقتصادی	۱۲/۴۲
۲۰	به هم خوردن ترکیب جمعیتی	۱۲/۲۶

ردیف	مقولات (تهدیدات)	رتبه میانگین
۲۱	عدم بررسی ظرفیت‌های جمعیتی و قابلیت جذب و دفع جمعیتی این مناطق	۱۱/۲۳
۲۲	عدم جلب مشارکت مردمی در تأمین امنیت	۱۱/۰۸
۲۳	حضور اتباع بیگانه	۱۰/۸۱
۲۴	کاهش میزان ازدواج به دلیل مهاجرت جمعیت مذکر	۹/۸۴
۲۵	عدم انجام پروژه‌های تحقیقاتی برای شناخت نقاط قوت و ضعف	۹/۱۱
۲۶	ناامنی در جاده‌ها و روستاها و تردد‌های شبانه	۸/۲۳
۲۷	ورود گردشگران با عقاید و نظرات مختلف و تأثیرپذیری مردم از آن‌ها	۷/۶۱
۲۸	وجود فرزندان بدون هویت اتباع خارجی	۳/۲۰
۲۹	تغییر بافت جمعیتی به دلیل ازدواج با اتباع بیگانه	۳/۱۰

جدول ۵: آزمون رتبه‌بندی فریدمن

ردیف	گویه (تهدید)	رتبه
۱	بیکاری و عدم اشتغال	۲۳/۹۴
۲	کاهش جمعیت	۲۳/۲۱
۳	مهاجرت	۲۲/۹۵
۴	تخلیه روستاها	۲۲/۶۰
۵	مهاجرت قشر فعال و جوان	۲۲/۵۳

جدول ۶: آزمون رتبه‌بندی میانگین فریدمن

تعداد	خی دو	درجه آزادی	سطح معناداری (sig)
۵۳	۱۰۲۶/۳۰۲	۲۸	۰/۰۰۰

نتایج آزمون خی دو که با استفاده از آزمون فریدمن و به منظور رتبه‌بندی میانگین پاسخ‌ها صورت گرفت نشان داد که با توجه به سطح معناداری ($\text{sig}=0/000$) نتایج به دست آمده در زمینه میانگین رتبه‌ها معنادار است.

آزمون تحلیل عاملی اکتشافی:

شاخص کفایت نمونه یا KMO ویژه تحلیل عاملی اکتشافی است و نشان می‌دهد آیا داده‌ها

برای انجام محاسبات تحلیل عاملی اکتشافی کافی است یا خیر. مقدار KMO باید از ۰.۵ بزرگ‌تر باشد. چنانچه بین ۰.۵ و ۰.۶۹ باشد باید دقت زیادی به خرج داد و اگر کم‌تر از ۰.۵ باشد برای تحلیل عاملی مناسب نیست. با توجه به نتایج جدول زیر و سطح معنی‌داری ۰/۰۰۰ کفایت نمونه مورد تأیید است.

جدول ۷: آزمون کفایت نمونه KMO

۰.۹۳۱	اندازه کفایت نمونه با استفاده از آزمون kmo
۳۴۲۳.۵۸۴	خی دو
۴۰۶	درجه آزادی
۰.۰۰۰	سطح معنی‌داری

جدول ۸: ماتریس مؤلفه‌های حوزه جمعیت

		عامل ۱	عامل ۲
گویه ۱	کاهش جمعیت	۰.۸۷۰	۰.۳۴۱
گویه ۲	تخلیه روستاها	۰.۸۹۸	۰.۳۷۹
گویه ۳	مهاجرت	۰.۸۹۱	۰.۳۵۶
گویه ۴	مهاجرت قشر جوان و فعال	۰.۸۷۷	۰.۳۵۵
گویه ۵	برهم خوردن ترکیب جمعیتی	۰.۹۴۸	۰.۰۵۰
گویه ۶	پراکندگی جمعیت	۰.۹۳۱	-۰.۰۱۷
گویه ۷	بیکاری، عدم اشتغال و نبود کار	۰.۷۸۷	۰.۰۲۹
گویه ۸	طلاق و بالا رفتن سن ازدواج	۰.۸۴۵	-۰.۲۹۵
گویه ۹	کاهش میزان ازدواج به دلیل مهاجرت جمعیت مذکر	۰.۹۵۰	۰.۰۱۰
گویه ۱۰	ورود گردشگران با عقاید و تفکرات مختلف و وضعیت اقتصادی تشویق به مهاجرت	۰.۹۰۸	-۰.۲۸۶
گویه ۱۱	کمبود امکانات بهداشتی، درمانی، رفاهی، تفریحی و آموزشی	۰.۹۰۴	۰.۳۰۳
گویه ۱۲	مستعد بودن قاچاق مواد مخدر و انسان	۰.۹۰۹	۰.۱۱۲
گویه ۱۳	از بین رفتن زمین‌های کشاورزی و دامداری	۰.۹۲۰	-۰.۱۷۰
گویه ۱۴	مهاجرت قشر تحصیل کرده	۰.۸۹۶	-۰.۳۳۰
گویه ۱۵	حضور اتباع بیگانه	۰.۹۵۹	-۰.۱۰۵

عامل ۲	عامل ۱	
-144.	912.	تغیر یافت جمعیتی به دلیل ازدواج با اتباع بیگانه گویه ۱۶
-115.	923.	وجود فرزندان بی‌هویت اتباع خارجی گویه ۱۷
001.	965.	ناامنی در جاده‌ها و روستاها و تردهای شبانه گویه ۱۸
-285.	910.	کمبود آب مناسب، قطعی آب وعدم آب شرب مناسب گویه ۱۹
023.	972.	عدم جلب مشارکت مردمی در تأمین امنیت گویه ۲۰
-220.	917.	عدم ایجاد تسهیلات و سیاست‌های تشویقی جهت جلوگیری مهاجرت گویه ۲۱
-068.	964.	انجام پروژه‌های تحقیقاتی برای شناخت نقاط قوت و ضعف جمعیت در این نواحی گویه ۲۲
-010.	956.	عدم اجرا سیاست بنگاه‌های زودبازده اقتصادی گویه ۲۳
030.	957.	عدم بررسی ظرفیت‌های جمعیتی و قابلیت جذب و دفع جمعیتی این مناطق گویه ۲۴
-012.	953.	تأثیر آثار اقتصادی، اجتماعی و زیست‌محیطی بر جمعیت گویه ۲۵
-150.	926.	آهنگ کند رشد جمعیت گویه ۲۶
-130.	939.	توسعه‌نیافتگی روستاها گویه ۲۷
337.	903.	خشک‌سالی گویه ۲۸
050.	940.	دسترسی آسان به مواد مخدر گویه ۲۹

براساس نتایج عامل اکتشافی براساس جدول فوق و با توجه به این‌که واریانس‌ها از اشتراک برخوردار هستند، تمام گویه‌ها و سؤالات طرح شده برای حوزه جمعیت مناسب و مرتبط با حوزه مذکور است.

۵. نتیجه‌گیری و پیشنهاد

در پاسخ به سؤال اصلی تحقیق که تهدیدات امنیتی متصور از مسائل جمعیتی کویر استان اصفهان چیست؟ و راه‌کارهای مقابله با آن کدام است؟ بدین منظور این پژوهش برای شناسایی تهدیدها و آسیب‌های متصور در محیط کویر استان اصفهان و با استفاده از روش دلفی در سه مرحله انجام شد؛ که مهم‌ترین عوامل تأثیرگذار احصا شده برابر نظر خبرگان و

تجزیه و تحلیل داده‌های حاصل از پرسش‌نامه به ترتیب اولویت عبارت‌اند از: بیکاری و عدم اشتغال، کاهش جمعیت، مهاجرت، تخلیه روستاها و مهاجرت قشر فعال و جوان که امنیت کویر را از لحاظ جمعیتی به‌خصوص از بُعد امنیتی آن که بسیار حائز اهمیت است مورد تهدید قرار داده است؛ که می‌توان در تشریح آن چنین بیان نمود که:

بیکاری و نبود فرصت‌های شغلی متناسب، با تقاضای کار یکی از مهم‌ترین تهدیدات در این نواحی به شمار می‌آید که در چنین شرایطی آسیب‌های جبران‌ناپذیری به خانواده‌ها و پیکره جامعه وارد می‌سازد. این تهدید در مناطق شهری این نواحی به‌مراتب از مناطق روستایی حادث‌تر است زیرا بار معیشتی در شهرها بیشتر از روستاهاست و اقبال اشتغال در شهرها کم‌تر و هزینه ایجاد اشتغال در آن‌ها بیشتر است. بیکاری و عدم اشتغال به‌منزله معضل و تهدیدی جدی در این نواحی در حالی مطرح است که علی‌رغم پرداخت وام‌های حمایتگر اشتغال‌زایی و همچنین پشتیبانی از کسب‌وکارهای زود بازده‌ای که صورت گرفته است پدیده بیکاری همچنان معضل اول این مناطق است. سهم چشمگیری از مهاجرت‌ها به‌خصوص از روستاهای این نواحی به دلایل اقتصادی و به‌ویژه یافتن کار و شغل صورت می‌گیرد.

کاهش جمعیت روستایی نواحی کویری نسبت به رشد جمعیت به‌ویژه نسبت به نواحی شهری حائز اهمیت بوده چراکه نیروی انسانی یکی از عناصر مهم توسعه پایدار محسوب می‌شود. تخلیه روستاهای این نواحی از دیگر تهدیدات اجتماعی است و رشد سالانه جمعیت در مناطق شهری و روستایی بسیار متفاوت از یکدیگر و تأمل‌برانگیز است.

مهاجرفرستی دهه‌های اخیر یکی دیگر از تهدیدات است، هرچند از شدت مهاجرفرستی کاسته شده ولی همچنان این نواحی جز نواحی مهاجرفرستی استان هستند؛ که یکی از پیامدهای ناگوار جمعیتی در مقطع کنونی، مهاجرت بالا از نقاط روستایی و تخلیه این سکونتگاه‌هاست که این الگوی مهاجرت و جذب مهاجرین به شهرها صرف‌نظر از کاهش سهم اشتغال در بخش کشاورزی و دام‌پروری و فعالیت‌های وابسته باعث می‌شود تا مشکلات شهرنشینی این نواحی تشدید شود. از همه مهم‌تر، ساختار سنی و جنسی سکونت‌گاهی روستایی ناهمگون می‌گردد. علاوه بر آن کاهش نسبت جنسیتی بیانگر مهاجرت گسترده

مردان و ماندگاری زنان این گروه سنی است.

افزایش ناهمگونی و عدم متوازن در پراکندگی جمعیت در شهرستان‌ها و سکونتگاه‌های شهری و روستایی نواحی کویری یکی دیگر از تهدیدات محسوب می‌شود. بررسی چگونگی توزیع جمعیت در شهرستان‌های کویری آشکار می‌سازد که ساکنان این نواحی به طرز ناهمگون و نامتوازی در بخش‌های مختلف پراکنده شده‌اند.

ناموزونی ساختار سنی جمعیت و کاهش نسبت جنسیتی در سن فعالیت اقتصادی، موجب اختلال در امر ازدواج جوانان شده است.

تنگناهای پوشش آموزشی رسمی در روستاها و معضلات بیکاری و ... ازدواج از دیگر معضلات جمعیتی در این نواحی است.

اندک بودن سهم کارفرمایان بخش خصوصی از دیگر معضلات این نواحی است، شهرستان‌های کویری از کارفرمایان کمتری در بخش خصوصی در مقایسه با دیگر شهرستان‌های استان برخوردارند. با توجه به اندک بودن سهم کارفرمایان بخش خصوصی این نواحی می‌توان پذیرفت که نواحی کویری بهره‌چندانی از رشد و بالندگی مبتکران اقتصادی و کارآفرینان بخش خصوصی نبرده و این وضعیت نه تنها می‌تواند بازدارنده‌ای مهم در گسترش اقتصاد دانش‌محور به شمار آید بلکه نشان از فقدان سازوکارهایی دارد که می‌تواند صنایع بزرگ را با صنایع خانگی و کارگاهی پیوند زند.

رونق اشتغال در فعالیت‌های اقتصادی غیررسمی تهدید دیگر این نواحی است. اشتغال افراد در بخش‌های غیررسمی اقتصادی و همچنین محرومیت آنان از تسهیلاتی چون بیمه، سابقه شغلی، پوشش قانون کار می‌تواند آسیب به همراه داشته باشد

فقدان کارفرمایان مبتکر و توانا موجب شده است که بازار کار از تخصص‌یافتگی و دانش‌محوری بی‌نصیب بماند و نتواند بین دانش بومی منطقه و دانش هم‌افزای استانی و کشوری پیوند ایجاد کند.

سهم اندک مزد و حقوق‌بگیران در این نواحی به مراتب کم‌تر از سهم این افراد در استان یا کشور است.

فقدان امکانات رفاهی و تفریحی مردم این نواحی از دیگر کاستی‌های این نواحی است این کاستی بیشتر جنبه اجتماعی و فرهنگی داشته اما ارتباط نزدیک و آمیخته‌ای با جنبه مالی خانواده‌ها در این نواحی دارد و بالطبع با توجه به موقعیت و شرایط اقلیمی خاص آن و عدم رونق اقتصادی، شهرداری‌ها و دیگر سازمان‌ها نیز با کمبود درآمدهای عمرانی در این نواحی مواجه هستند.

تمرکزگرایی و افزایش نابرابری‌های اجتماعی به دلیل عدم توازن در تخصیص و بودجه امکانات در بخش‌های مختلف استان می‌تواند به انزوا کشیده شدن مردم منجر شود. یکی از راه‌های کاهش نابرابری و رفع تبعیض‌ها جلب مشارکت مردم در طرح‌های عمرانی و یا در نظر گرفتن منافع آنان در اجرای برنامه‌های توسعه‌ای در این نواحی است.

۱-۵. پیشنهادهای پژوهش

- ✓ شناسایی ظرفیت‌های موجود در هر شهرستان و ارائه راهکار جهت تسهیل جذب سرمایه‌گذار در راستای اشتغال‌زایی.
- ✓ افزایش نرخ ازدواج جوانان از طریق ارتقای سطح رفاه و آسایش جوانان با راهکارهای حمایت مالی و اقتصادی و مشوق‌های تأثیرگذار.
- ✓ تخصیص اعتبار مشخص جهت اجرای انجام عملیات احیا بیابان‌ها و مقابله با ریزگردها.
- ✓ هماهنگی، همکاری و تشکیل کارگروهی تخصصی در استان و دعوت از استان‌های هم‌جوار به منظور طراحی و اجرا طرح‌های مشترک (به دلیل این‌که مسائل محیط‌زیست و منابع طبیعی باهم ارتباط بوده برهم اثرگذارند، استان‌های هم‌جوار باید با هم حل مشکلات را حل کنند)
- ✓ امکانات و تجهیزات متناسب با وضعیت جغرافیایی هر شهرستان واگذار گردد که در این راستا می‌توان از ظرفیت نواحی مقاومت بسیج جهت تأمین اقلام آمادی و تجهیزاتی در راستای اشتغال‌زایی به شرط پشتیبانی از این نواحی استفاده نمود.

فهرست منابع

- افتخاری اصغر و نصری (۱۳۸۳)، *اقدام به جنگ: تحلیل الگوی تصمیم‌سازی خارجی آمریکا برای حمله به عراق*، فصلنامه سیاست دفاعی، شماره ۴۸، پاییز، صص ۹۳-۸۸.
- افتخاری اصغر (۱۳۸۵)، *امنیت عمومی به مثابه فرهنگ*، فصلنامه امنیت عمومی، سال اول، شماره یک.
- ایکنبری جان (۱۳۹۰)، *تنها ابرقدرت: هژمونی آمریکا در قرن ۲۱*، ترجمه عظیم فضلی پور، انتشارات ابرار معاصر تهران.
- بایسته حامد (۱۳۹۸)، *تأثیر توسعه خوشه‌های صنعتی ساحلی بر حفظ جمعیت و امنیت ملی نگرشی ویژه بر نقش توسعه بندرها در صنعت صیادی*، فصلنامه پدافند غیرعامل، تابستان، شماره ۳۸، صص ۸۱-۷۳.
- بوزان باری (۱۳۹۶)، *مناطق و قدرت‌ها: ساختار امنیت بین‌الملل*، ترجمه رحمن قهرمانپور، پژوهشکده مطالعات راهبردی، تهران.
- بوزان باری (۱۳۷۹)، *آشنایی با مکتب کپنهاک در حوزه مطالعات امنیتی*، (گفت‌وگوی علمی بوزان با پژوهشکده مطالعات راهبردی)، فصلنامه مطالعات راهبردی، سال سوم، شماره ۳.
- بوزان باری (۱۴۰۱)، *مردم دولت‌ها و هراس*، ترجمه، انتشارات پژوهشکده مطالعات راهبردی، تهران.
- پژوهشکده مطالعات راهبردی (۱۳۸۱)، *گزارش پژوهشی مفهوم شناسی امنیت* (شرحی بر تهدیدات امنیتی)، تهران.
- تقوی محمدرضا (۱۳۸۸)، *انتظام در پراکندگی امنیت ملی ایران*، فصلنامه امنیت عمومی، شماره یک، ۱۳۸۵، صص ۹۷-۷۵.
- توکل سعید (۱۳۸۴)، *مفهوم تهدید و تحولات*، دانشگاه عالی دفاع ملی، تهران.
- خرمشاد محمدباقر، آقامحمدی مسعود، بابایی سعید (۱۳۹۸) *متغیرهای جمعیتی مؤثر در امنیت ملی جمهوری اسلامی ایران*، فصلنامه مطالعات بین‌رشته‌ای دانش راهبردی، شماره ۳، پاییز، صص ۷-۳۴.

حسینی حسین (۱۳۸۶)، *احساس امنیت، تأملی نظری بر یافته‌های پژوهشی*، فصلنامه امنیت، سال پنجم، شماره ۴، صص ۷-۴۸.

درویشی سه‌تلانی فرهاد (۱۳۷۴)، *تهدیدات ملی یک چهارچوب نظری*، فصلنامه سیاست دفاعی، شماره ۱۰ و ۱۱، سال سوم، بهار و تابستان، صص ۱۵۳-۱۲۸.

درویشی سه‌تلانی فرهاد (۱۳۷۶)، *تأملی نظری بر امنیت ملی- تهدیدات و رهیافت*، تهران، انتشارات دافوس ارتش جمهوری اسلامی ایران.

درویشی سه‌تلانی فرهاد (۱۳۷۶)، *تهدیدات امنیت ملی یک چهارچوب نظری*، فصلنامه سیاست دفاعی، شماره ۵، صص ۱۶۷-۱۴۲.

دهخدا علی اکبر (۱۳۹۵)، *لغت‌نامه (فرهنگ متوسط)*، انتشارات دانشگاه تهران.

ذکریا کاظم پور و محسن بهرامی (۱۴۰۰)، *بررسی ابعاد ارزیابی تهدیدات هوشمند آینده*، فصلنامه علمی مطالعات بین‌رشته‌ای دانش راهبردی، سال یازدهم، شماره ۴۵، زمستان، صص ۱۴۸-۱۲۱.

رزمجو قدیر، (۱۳۸۶)، *نقش قوم‌کرد در امنیت جمهوری اسلامی ایران*، تهران، فصلنامه امنیت پژوهی، شماره ۲۰، صص ۵۹-۳۵.

ره‌پیک سیامک (۱۳۸۷)، *نظریه امنیت، جمهوری اسلامی ایران تهران*، دانشگاه عالی دفاع ملی. عزیزاده مرجان، توده فلاح معصومه، مؤمن طایفه معصومه (۱۳۹۵) *سالنامه آمار جمعیتی*، انتشارات سازمان ثبت احوال کشور، تهران.

ساوه درودی مصطفی (۱۴۰۰) *گام دوم انقلاب در دو حرکت (شناخت تهدیدات امنیتی، مقابله با تهدیدات امنیتی)*، فصلنامه علمی مطالعات بین‌رشته‌ای دانش راهبردی، سال یازدهم، شماره ۴۲، بهار، صص ۲۴۶-۲۲۱.

شفقی سیروس، (۱۳۹۳)، *جغرافیای اصفهان*، انتشارات دانشگاه اصفهان.

شورای امنیت کشور (۱۳۹۰)، *گزارش پژوهشی*، تهران.

صابری‌فر رستم، پوسان سعید (۱۳۹۴)، *نقش امنیت در ماندگاری جمعیت در مناطق مرزی شرق کشور. مورد مطالعه شهرستان میرجاوه*، استان سیستان و بلوچستان، فصلنامه جغرافیا، شماره ۱۴، پاییز، صص ۴۲-۶۷.

صفوی سید یحیی (۱۳۸۲)، *مقدم‌هایی بر جغرافیای نظامی ایران*، انتشارات سازمان جغرافیایی نیروهای مسلح، تهران.

طاهری علی (۱۳۹۵)، *مختصات الگوی تهدیدات صحنه نبردهای آینده در سال ۱۴۰۴ با استفاده از روش نظریه داده‌بنیاد*، فصلنامه مطالعات آینده‌پژوهی دفاعی، سال اول، شماره اول، تابستان صص ۶۳-۴۸.

عبدالله خانی علی (۱۳۸۷) *تهدیدات امنیت ملی (شناخت و روش)*، انتشارات مؤسسه ابرار معاصر، تهران.

عبدالله خانی علی (۱۳۹۰)، *نظریه‌های امنیت مقدمه‌ای بر طرح‌ریزی دکترین امنیت ملی*، جلد اول، انتشارات مؤسسه فرهنگی مطالعات و تحقیقات بین‌المللی ابرار معاصر، تهران

عبدالله خانی، علی (۱۳۸۶). *مدیریت ادراک تهدیدات امنیتی*، فصلنامه راهبرد دفاعی، سال پنجم، شماره ۱۸، صص ۱۲۳-۱۰۳، تهران.

عبداللهی سیدحسن (۱۳۹۷)، *جمعیت و تأثیر آن بر توسعه و امنیت ملی کشورهای جهان سوم*، فصلنامه دانش امنیتی، سال پنجم، شماره ۹.

عزتی عزت الله (۱۳۸۶) *نظریه‌های جدید جغرافیای سیاسی*، نشر قومس، تهران.

عصاریان نژاد حسین و عبدالله‌خانی علی (۱۳۸۵)، *تهدید در نظریه‌های امنیتی*، فصلنامه مطالعات دفاعی استراتژیک، سال هفتم، شماره ۲۷.

عطارزاده، مجتبی، (۱۳۷۷)، *تأثیر رویکرد جدید مفهوم امنیت بر امنیت ملی جمهوری اسلامی ایران*، فصلنامه مطالعات راهبردی، پیش‌شماره دوم، تهران.

محمدیان خلیل (۱۳۹۳) *گفتارها و گفتگوهای جمعیتی؛ تأملی در مدیریت سلامت و تناسب جمعیت*، روابط عمومی شورای فرهنگی اجتماعی زنان و خانواده.

علی‌ئی محمدولی، (۱۳۹۴)، *نقش جمعیت و سیاست‌های جمعیتی در استحکام ساخت درونی قدرت نظام جمهوری اسلامی ایران*، فصلنامه آفاق امنیت، سال هشتم، شماره ۲۸.

عمید حسن، (۱۳۸۴)، *فرهنگ فارسی عمید*، مؤسسه انتشارات امیرکبیر، تهران، چاپ دوم.

عمید حسن، (۱۳۸۹)، *فرهنگ فارسی عمید*، انتشارات آشجع، تهران.

- فاطمی نسب علی، منتظری مهدی (۱۳۹۹) *شناسایی تهدیدات امنیتی کویر استان اصفهان در حوزه گردشگری*، فصلنامه سیاست دفاعی، سال ۲۹، شمار ۱۱۳.
- قالیباغ محمدباقر، محمدیان حسین، حیدری غلامحسین (۱۳۹۱)، *تحلیل نقش جمعیت کلان‌شهر تهران در قدرت ملی کشور*، فصلنامه ژئوپلیتیک، بهار، شماره ۲۵.
- کریمی میرهابیل، (۱۳۹۳)، *تدوین راهبردهای مقابله با تهدیدات امنیتی و کاهش آسیب‌پذیری‌های سپاه پاسداران انقلاب اسلامی*، رساله دکتری دانشگاه عالی دفاع ملی، تهران.
- گزارش شورای عالی انقلاب فرهنگی، (۱۳۹۳)، *ساختار و روند جمعیتی ایران و لزوم تجدیدنظر در سیاست‌های جمعیتی*، فصلنامه سیاست کلان، سال سوم، شماره ۳.
- محرابی علیرضا، نیکزاد روح‌الله و ساسانی پور محمد (۱۳۹۳)، *تبیین ژئوپلیتیک رشد جمعیت و امنیت ملی ایران*، فصلنامه نگرش‌های نو در جغرافیای انسانی، سال پنجم، شماره ۲.
- مرادیان محسن، اینانلو سلیمان، میرحسینی وحید (۱۳۹۶). *پویش محیطی مؤلفه جمعیتی جمهوری اسلامی ایران در راستای تحکیم اقتدار و امنیت ملی*، فصلنامه امنیت ملی، سال هشتم، شماره ۲۶.
- مرادیان محسن، (۱۳۸۸) *تهدید و امنیت*، مرکز آموزشی و پژوهشی شهید سپهد صیاد شیرازی، تهران.
- مطالعه گروهی دانشجویان دوره ۲۴ دفاع ملی (۱۳۹۶)، *دانشگاه عالی دفاع ملی*، تهران.
- مطیعی لنگرودی سید حسن، (۱۳۸۰) *راهبردهایی در ارتباط با تحقیق عدالت اجتماعی و توسعه پایدار*، مجله دانشکده ادبیات و علوم انسانی شماره ۱۵۷.
- مینایی حسین، زهدی نسب یعقوب، (۱۳۹۱)، *بررسی میزان تأثیر انسجام اجتماعی و تغییرات جمعیتی بر امنیت ملی جمهوری اسلامی ایران*، فصلنامه راهبرد دفاعی، سال دهم، شماره ۳۹.
- معین، محمد (۱۳۸۷)، *فرهنگ فارسی معین*، تهران، انتشارات امیرکبیر.

References

- Buzan, Waver, Wild, 1998 “ Security: A new framework for analysis”. Boulder co. lynner.
- Byman, Daniel (200۹). “ Strategic surprise and the September 11 attacks,” Annual Review of Political.
- William J. Durch Searching for National Security: Threat and Response in the Age of Vulnerability, the Henry Stimson Center, Report 30, 1999

COPYRIGHTS

2025 by the authors. Published by The National Defense University. This article is an open-access article distributed under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) <https://creativecommons.org/licenses/by/4.0>